

Višejezične pjesme bosanskohercegovačkih pjesnika na orijentalnim jezicima

Elvir Musić

Mevlana univerzitet, Konja

Sažetak

Pjesništvo u islamskoj kulturi nije samo dar kojim se mali broj članova zajednice može isticati stvarajući paralelnu zbilju vlastitoga bivstvovanja na ovome prolaznom svijetu, već i dar koji im ukazuje mogućnost da bitno utječu na većinu društvenih, političkih pa i ekonomskih tokova u društvu kojem pripadaju. Svjesni društvene važnosti vlastitoga dara, pjesnici su svojim pjesmama ukazivali na društvene probleme, nudili rješenja, oplemenjivali kvalitetu života čitalaca, ali i dali doprinos snaženju osjećaja bliskosti među svim ljudima kojima je njihova poezija bila namijenjena.

U nastojanju da uspješno demonstriraju vlastiti pjesnički dar, ali i da svoju poruku dostave do što više poklonika lijepo riječi, pjesnici su ponekada pjevali pjesme na dvama ili više jezika kojim komuniciraju različite etničke grupe na nacionalnom ili nacije na međunarodnom nivou.

Višejezične pjesme na orijentalnim jezicima pjevali su i bh. pjesnici, dajući tako važan doprinos bogaćenju islamske kulture. Koliki je i kako važan taj doprinos, pitanje je na koje najbolji odgovor pruža podatak da je jedina dosada pronađena pjesma na četiri jezika – arapskom, perzijskom, turskom i bosanskom – nastala upravo na prostoru Bosne i Hercegovine u doba osmanske vlasti i da svojim sadržajem tretira ondašnju bh. zbilju.

Ključne riječi: višezjezična pjesma, Bosna i Hercegovina, Hafiz, Mevlana, Muhlisi, Talib, Zijai

Uvod

Poezija na Orijentu nije samo rimovan i metrički skladan izraz što u sebi pronosi pjesnikova individualna osjećanja prema nekome ili nečemu, zapažanja o pojavama koje ga okružuju ili rezultati njegova stalnoga ili trenutnog nadahnuća, već je dokaz pjesnikove elokvencije, rječitosti i zaslužnosti da bude poštovan u društvu. Na Orijentu su pjesnici stoljećima uvažavani kao važni sudionici u procesima prosvjetljenja društva, profinjenja nutrine slušalaca, osvjetljenja svega lijepoga i korisnoga u zajednici i isticanja društvenih pojava što bi trebale biti reformirane ili otklonjene. Tokom proteklih stoljeća bili su svojevrsni glasnogovornici dvorova i porti, društveni kritičari i hroničari, pronosioci glasa islama i vrsni savjetnici brojnih vladara, ali i glasni promotori vlastitoga zavičaja i vrijednosti svojih sunarodnjaka. U civilizacijskom krugu u kojem se književnost poštuje, cijeni, hvali i veliča, skoro pet stoljeća bili su aktivni i pjesnici, pisci i znanstvenici bh. gena. Njih više od četiri stotine pisalo je i pjevalo na jednom, dvama ili svim trima, na ovim prostorima prisutnim orijentalnim jezicima – turskom, perzijskom i arapskom.¹

---

¹ Poznato je da je u doba Osmanskog carstva arapski jezik smatran jezikom vjere i znanosti, perzijski jezikom književnosti, a turski zvaničnim administrativnim jezikom. Ovdje je veoma važno podsjetiti da je učenje ovih triju istočnih jezika bilo propisano planom i programom mekteba, medresa i ruždija u Bosni i Hercegovini u doba osmanske vlasti. Bosanski jezik nije bio dijelom tog plana i programa, ali je bio jezikom na kojem je izvođena nastava. Tek reformom školstva provedenim sredinom XIX st. bosanski jezik počinje ulaziti u nastavni plan i program. Učenju arapskog, perzijskog i turskog u školskim ustanovama u Bosni i Hercegovini u to doba posvećivana je posebna pažnja. (Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 153.)

Poezija bosanskohercegovačkih pjesnika na orijentalnim jezicima

Pjesnici Bošnjaci koji su iza sebe ostavili brojna djela na orijentalnim jezicima još uvijek nisu zauzeli odgovarajuće mjesto u književnosti Bosne i Hercegovine kao jedne od rijetkih zemalja u svijetu koje se, iako prostorno male, mogu pohvaliti književnošću koja je kroz stoljeća nastajala čak na pet jezika: bosanskom, arapskom, perzijskom, turskom i “crkvenim” jezicima. Razlog tome jeste što poezija ovih pjesnika još uvijek nije adekvatno predstavljena i valorizirana, a riječ je o procesima bez kojih je nemoguće uvrštavanje u nacionalnu književnost jednoga naroda. S obzirom da su pisali na jezicima koji im nisu bili maternji po bilo kojoj definiciji maternjega prvog jezika, mogao bi se steći dojam da zbog jezičke ograničenosti i leksičke oskudnosti nisu bili u stanju pisati visoko kvalitetnu poeziju koja bi čitaoca ostavila bez daha. Ovim pjesnicima s posebnom rezervom pristupaju i stručni krugovi arapskog, perzijskog i turskog govornog područja, potcjenjujući pritom njihove pjesničke kvalitete. Međutim, pjesnici bh. porijekla ne samo da u istočnim književnostima nisu predstavljali marginalnu pojavu nego su, štaviše, u određenim vremenskim razdobljima, od strane tamošnjih stručnih krugova, smatrani krupnim figurama na književnoj sceni i blistavim zvijezdama na nebu pisane riječi. Takav je slučaj, npr., s Aladinom Sabitom Užičaninom, kojeg Bašagić smatra jednim od vodećih pjesnika Osmanskoga carstva u vremenu u kojem je živio. Pjesnici s ovih prostora uspješno su pratili sve trendove u poeziji kao kraljici književnog izraza na Orijentu, i ne samo da su svoje pjesme ukrašavali najfinijim retoričkim figurama, nego su u svojim pjevanjima išli i mnogo dalje, pomičući granice naprijed i podižući ljestvicu tako visoko da ju je malo ko kasnije mogao preskočiti. Takav je slučaj i s njihovim angažmanom u skladanju višejezičnih pjesama, odnosno *mulamme'ata*.

Dvojezične pjesme (*mulamme'a*)

Mulamme'a je izvedenica iz korijena arapske riječi *lama'a* u značenju sijati, blistati se, sijevati, raznim bojama obojiti. U stručnoj terminologiji označava retorički vrlo vrijednu vrstu pjesama čiju cjelinu čine dijelovi pisani na dvama jezicima. Pjesme pisane na dvama ili trima jezicima spomenute su i definirane u većini djela pisanih na temu retorike u perzijskom i arapskom jeziku. Međutim, kako su studije o

ovoj pojavi u orijentalnim književnostima bivale opsežnije, tako je proširivana i definicija mulamme‘ata. Od početne definicije prema kojoj je mulamme‘a pjesma u kojoj značenjsku cjelinu distiha kao osnovne značenjske cjeline kaside ili gazela kao dvije osnovne pjesničke forme čine stihovi spjevani na dvama različitim jezicima, pretežno arapskom i perzijskom,² mulamme‘a je proširena na pjesme koje čine distisi na dvama jezicima u naizmjeničnom slijedu.³ Prema još jednoj od prisutnih definicija, mulamme‘a je pjesma spjevana na dvama jezicima, bez obzira da li pjevana po pravilu jedan distih na jednom drugi na drugom jeziku ili tako da nakon dva ili tri distiha na jednom slijede dva ili tri distiha na drugom jeziku.

Uzimajući u obzir činjenicu da je jedan od osnovnih ciljeva pjevanja višejezičnih pjesama upravo demonstriranje poetskoga dara te da se takvo umijeće može ispoljiti i dokazati samo na nivou distiha kao osnovne značenjske cjeline, te da kroz pjevanje odvojenih distiha na različitim jezicima ne ostvaruje takav cilj u željenom intenzitetu, nije teško pretpostaviti da se mulamme‘om može smatrati samo kombiniranje dvaju jezika na nivou jednog ili dvaju distiha s uvjetovanim značenjem (mauqūf al me‘āni).

Pjevanjem pjesme koju čine distisi na različitim jezicima pjesnik uspijeva demonstrirati svoje poznavanje drugog jezika i stilskih figura prisutnih u poeziji pisanoj na njemu, ali i svoje pjesničko umijeće i vještinu da spjeva distih na dvama jezicima te da tako čitaocu ponudi jedno savršeno značenje satkano u dvama jezicima. Prema tome, mulamme‘a je pjesma sačinjena od stihova pisanih na dvama različitim jezicima po redoslijedu jedan stih na jednom, a drugi na drugom na nivou distiha. Pjesma od početka do kraja mora biti u istom metrumu i s istom rimom, uz uvažavanje pjesničkih sloboda i pravila o rimi u različitim pjesničkim formama. Bitno je napomenuti da je mulamme‘a u cijelosti produkt pjesnikova dara, a nikako njegova posezanja za implikacijom ili upotrebom sintagmi iz drugoga jezika.

Vremenom je značenje lekseme molama‘a prošireno pa tako nailazimo na složenicu delq-e molama‘a koja označava derviški ogrtač sašiven

² Sačuvane su dvojezične pjesme na sljedećim jezicima: perzijski-arapski, turski-arapski, turski-perzijski, urdu-arapski, urdu-perzijski.

³ Rastegār Fesāyī, Mansūr, *Anvā‘-e šē‘r-e fārsī*, Šīrāz: Navīd-e Šīrāz, 1380 (2001), str. 109–110.

od više dijelova. U perzijskoj poeziji dvojezične pjesme najprisutnije su u kombinaciji stiha na perzijskom – stiha na arapskom i obratno, te se u stručnoj literaturi mulama'a definira kao pjesma spjevana na perzijskom i arapskom jeziku, a razmatrana je i u okviru studija o retoričkim figurama.⁴ Molama'a je definirana i kao kasida u kojoj pjesnik među distihe na perzijskom ubacuje distihe na arapskom jeziku, ali ne kao prijevod nego izvorni plod njegova pjesničkog dara.⁵

Višejezične pjesme pronalazimo kod većine nama poznatih pjesnika. Najpopularniji pjesnici poput Hafiza, Sa'dija, Mevlane, Sannaiya, Haqanija... u svojim divanima imaju pjesme pisane na dvama ili više jezika. Prva ikada napisana dvojezična pjesma na perzijskom i arapskom jeziku pripisuje se Abu-l Hasanu Šehidu ibn Hosainu Belxiju, savremeniku začetnika klasične perzijske poezije Rudakija.⁶ Dvojezična, perzijsko-arapska, pjesma koju je Šehīd Balxī spjevao u čast Abū Yahyā Tāhira ibn Fazla Gorgānija glasi:

بدان منگر می منع است، می خور
به وقت الورد شرب الخمر جایز
به نام سید حران عالم
ابو يحيى الذى يحيى به العز⁷

*Bedān mengar mey man' āst, mey xor,
Bihi waqtu l-wardi šurbu l-xamri ġāyiz,
Be yād-e sayyed-e horrān-e 'ālam,
Abū Yahyā l-lazi yahya bihi l-' izz.*⁸

⁴ Ibidem, 91.

⁵ Al Rādūyānī, Mohammad ibn 'Omer, *Tarġomān al Belāġe*, Asātīr, Tehrān, 1364 (1985), str. 107.

⁶ Manučehr Danešpežoh, Molamme'at va mosallesāt yā aš'ār-e do zebāne va se zebāne, *Zebān va adab*, proljeće/ljeto, br. 17, Dānešgāh-e 'Allāmeḥ Tabātabāi, Tehrān, 1382 (2003), str. 32–48.

Ovaj podatak prvi put spomenuo je Ğelāl al dīn Homāyi (1974/1353.), *Fonūn-e belāġat va sena'āt-e adabi*, str. 146.

⁷ Anvā'-e še'r-e fārsī, str. 91.

⁸ Transkripcija perzijskog teksta izvršena je na osnovu prijedloga prof. dr. Namira Karahalilovića, "Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LIV, OIS, Sarajevo, 2004. str. 199–213. Za superviziju transkripcije arapskog teksta posebnu zahvalnost dugujem prof. dr. Mehmedu Kici, a turskog mr. sc. Nusretu Čoli.

Ne gledaj na “vino je zabranjeno”, vino pij,
u doba cvijeta piti vino je dozvoljeno,
u spomen predvodnika slobodara svijeta,
Abu Jahje zarad kojeg živahna je čast.

Uvažavajući mišljenje da je mulame‘a i ona pjesma u kojoj se naizmjenično naslijeđuju distisi spjevani u različitim jezicima, možemo sagledati kompromisno rješenje prema kojem bismo višejezične pjesme podijelili u dvije skupine. Prva bi obuhvatala višejezične pjesme na nivou distiha, a druga na nivou same pjesme. Jedan od uspješnijih primjera mulamma‘e na nivou stiha pronalazimo u *Divanu* Hafiza Širazija:⁹

آن تلخ وش که صوئی امر الخبائثش خواند
اشهی لنا و احلی من قبله العذارا

An talxvaš ke sūfi umm al xabāesaš xānad,
Ašhā lanā wa ahlā min qublātī l-`azārā

Ona gorčica što j’ sufija majkom prljavila zove,
Draža nama i slađa je od poljupca ljepotica! (Hafiz)¹⁰

Šems al ‘Ulemāye Gorgānī kao primjer uspjele višejezične pjesme navodi dva distiha iz gazela spjevanog darom glasovitog šejha Sa’dija Širāzija:

سل المصانع ركباً تهيم في الفلوات
تو قدر آب چه دانی که در کنار فرای
شیم به روی تو روزست و دیدهها به تو روشن
و ان هجرت سواء عشیقتی غدایی
اگر چه دیر بماندم امید برنگرفتم

⁹ Xāge Šams al-Dīn Mohammad ibn Mohammad poznatiji kao Hafiz Širazi (1388–1325) veliki je pjesnik gazela. Rođen u vremenu kada su i gnostički i profani gazel već dostigli vrhunac, nije posegnuo za oponašanjem i imitacijom, nego je svojim talentom ujedinio spomenuta dva pravca, stvarajući tako gazele u kojim je izrazito teško razlučiti gdje se završava profana, a gdje gnostička ljubav.

¹⁰ Hāfez Širāzī, Šams al Dīn Mohammad, *Dīvān*, be kūšeš-e Xalīl Xatīb Rahbar, Safī ‘Alīšāh, Tehrān, 1378 (1999), str. 8.

مضى الزمان و قلبي يقول انك آي
 من آدمي به جمالت نه ديدم و نه شنيدم
 اگر گلی به حقیقت عجبین آب حیایی
 شبان تیره امیدم به صبح روی تو باشد
 و قد تفتش عين الحياة في الظلمات

*Sali l-masāni` a rakban tahīmu fi-l falawāti,
 To qadr-e āb ĉe dānī ke dar kenār-e forātī?
 Šabam be rūy-e to rūz āst o dideam be to roušan,
 Wa in haġarta sawāun `ašīyyatī ve ġadātī.
 Aġar ĉe đir bemāndam, omīd bar negereftam,
 Marā z-zamānu wa qalbī yaqūlu innaka ātī.
 Man ādamī be ġemālat ne đidam o ne šenīdam,
 Aġar gelī, be haqīqat `aġīn-e āb-e hayātī.
 Šabān-e tīreye omīdam be sobh-e rūye to bāšad,
 Wa qad tufattašu `aynu l-hayātī fī z-zulumātī.¹¹*

Za izvore konjanike pitaj što poljima prostranijem hode,
 Kako vrijednost ti vode da znadeš, na obali Eufрата vode?
 Noć je moja svijetla likom tvojim, a oči mi zbog tebe vide.
 Ako odeš i mene ostaviš, noć i zora mogu da othode.
 Iako sam čekajući ja dobrano okasnio, nadu nisam ispustio,
 prođe vrijeme a srce mi veli da ljepote tvoje mi prihode.
 Ja čovjeka tvoje ljepote niti vidjeh, nit' sam za njegov čuo.
 Ako si od ilovače, uistinu si zamiješan tekućinom života vode.
 U noćima mrklim zori lica svijetla tvog se nadam,
 kao što za vodom života po tminama ljudi hode.

Dvojezične pjesme nastajale su i u kombinaciji perzijskog s jezicima kao što su kurdski, gileki, azerski, te širaskim, xazrunskim, sistanskim i drugim dijalektima. No, istinsko osvježenje u proučavanju višejezičnih pjesama u perzijskoj književnosti predstavlja saznanje da je glasoviti Mevlana Ğelāl al Dīn Rūmi u svojim gazelima perzijske stihove kom-

¹¹ Šems al 'Olamāye Gorgānī, Mohammad Hosāin, *Abda' al Bedāye'*, Vol. 1, Ahrār-e Tabrīz, Tabrīz, 1377 (1998), str. 326.

binirao sa stihovima na grčkom jeziku:¹²

آفندي کليتيشي کاليسو کيتيشي
شيليسو نسنديشي دل زير و زير دارم
افندي مناخوسي بويسي کليمو بويسي
تينما خونتيلوسي ياد تو بسر دارم

Afandī kelitīši kālīsoktī īši,
Šilīso nesandīši, del-e zīr o zabar dāram,
Afandī manāxosī boīsi kalīmo boīsī,
Tīnemā xontīlosī, yād-e to be sar dāram.
(16381–16382 Foruzanfar¹³)

Gospodine, kako divnu imaš stopu.
Ah, da svi spoznaše tvoju ljepotu,
svi bi mogli usne tvoje ljubiti stalno,
o usnama ti zboriti, na te mislim neprestano!

افندي کليمرا از زحمت ما چوني؟

Afandi kalīmera āz zahmat-e mā cūnī? (541/2608 F)
Gospodine dragi, kako si usljed truda za nas?

افندي کالي ميرا سود لزمونو تکال سو
اڌي نازس کناخارس که تا من محتشم باشم

Efendi kalīmerā sūd lazemūno tekāl so,
Azī nāzes kenāxāres ke tā man mohtašam bāšam!

O gospodine moj, ti si sretnik samo sretno živi ti,
budi veseo i sretno, da poštovan budem i ja! (15154/22357 F)
Dvojezične pjesme u kombinaciji perzijskog i turskog, perzijskog
i arapskog ili turskog i arapskog jezika pjevali su i bh. pjesnici na

¹² O grčkim stihovima u Mevlaninoj poeziji pisao je Toufiq Sobhānī.

¹³ Moulānā, Ġalāl al dīn Rūmī, *Dīvān-e Kebīr, be tashīh-e ostād Ġalāl al dīn Homāyī,* Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān, Tehrān, 1965.

orijentalnim jezicima. Ahmed Talib Bošnjak¹⁴ cijela dva gazela spjevao je po pravilu: jedan stih na perzijskom drugi na arapskom:

مرغ دلم به دانه خال از قفس پرید
 مالر یصل الیه و یاخذه من بعید
 ای خواجه بهر بنده و آزاده غم مخور
 ان الله رازق الاحرار و العبیید
 گر میروید به فرقتش آخر روان ما
 من مات قبل نائل مرام هو الشهید...
 ... طالب بیا به گوشه محراب ابروان
 بالصدق ادع یرک الله ما ترید

*Morġe delam be dāneye xāl az qafas parīd,
 Mā lam yasil ilayhi wa ya'kuruhu min ba`īd.
 Ey xāġe, bahre bande va āzāde ġam mexor!
 Inna l-Laha rāziq u l-ahrāri wa l-`abīd!
 Gar miravad be forqataš āxar ravān-e ma,
 Man māta qabla nā`ili marāmin, huwa š- šahīdu!...
 ...Tāleb biyā be ġūšeye mehrāb-e ābruvān,
 Bi s-sidqi d`u yassaraka l-Lahu mā turīdu!*

Ptica moga srca zarad zrnke bena njena iz kafeza poleti,
 Da l' će na nju da sleti il' iz daljine da je dohvati?!
 O gospodine, ne brini se za roba il' slobodara,
 Allah se zaista skrbi i za okovanog i za slobodnoga.
 Ako mi na koncu zbog daljine njene duša izađe,

¹⁴ Talib Ahmed Bošnjak rođen je krajem 16. stoljeća u Bosni. U rodnom kraju je stekao osnovna znanja iz znanstvenih oblasti svoga vremena. Potom je otputovao u Istanbul, gdje je nastavio obrazovanje. Nakon stečenog visokog obrazovanja u znanstvenim centrima prijestonice, ovaj pjesnik stupa u službu osmanskog dvora gdje ga tadašnji veliki vezir Ahmed-paša Köprülüzāde imenuje na mjesto sekretara svoga kabineta. No, nije prošlo mnogo, a Talibova karijera krenula je uzlaznom putanjom. Obavljao je brojne dužnosti, dospio među dvorske velikaše, a dužnost nadstojnika dvorskog zapisnika obavljao je do smrti. Umro je 1085/1674. godine.

(Vidijeti: Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 340–341.

Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 131.)

onaj koji umre prije ispunjenja želje, on je šehid.
Talibe, dođi u krajičak mihraba lijepih obrva,
iskreno zamoli, ispunit će ti Allah šta si poželio!¹⁵

Drugi Talibov gazel u cijelosti je kombinacija perzijskih i arapskih stihova. Počinje sljedećim distihom:

بر من دو جهان شد سیاه از زلف شب آسا
سبحانک یا من جعل اللیل لباسا

*Bar man do ġahān šod siyāh az zolf-e šab asā,
Subhānaka yā man ġa`ala l-layla libāsā!*

Oba svijeta smrkoše mi se zbog solufa noćomrkih.
Subhaneke, o Ti što zaodjenjuješ noć.¹⁶

Glasoviti mostarski pjesnik Zijai Mostarac¹⁷ spjevao je nekoliko dvojezičnih stihova koje možemo podijeliti na mulame'ate nastale kao isključivi plod njegova pjesničkoga dara ili pak spoj njegova dara s jedne i poznavanja poezije velikih istočnih pjesnika i hadisa Božijeg poslanika (a. s.) sa druge strane. U jedinoj Zijaijevoj qit'i spjevanoj na perzijskom jeziku nailazimo na hadis Božijeg poslanika (a. s.) koji je vješto unesen u pjesmu, tvoreći tako najvažniji dio njene poruke:

از بدان هم یاد می گیرند بدان
کس ندیده است نیکویی از کمی
تو همی دانی این کلام بلیغ
اتَّقُوا مِنْ مَّوَاضِعِ التُّهْمِ

*Az badān ham yād mī ġīrand badān,
kas nedīde āst nīkūyī āz kamī.*

¹⁵ 'Ali Emiri ef. Manzum Eserler (Fatih Millet ktb.), 256.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Hasan Čelebi bin Ali poznatiji kao Zijai Mostari rođen je u prvoj polovini XVI st. u Mostaru, gradu koji je iznjedrilo brojne uspješne pjesnike i književnike. U tom gradu proveo je veliki dio života. Umro je 1585. godine. Vidjeti: *Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, str. 72–76; *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 48.

*To hamī dānī īn kelām-e balīq,
ittaqu min mawādi` a t-tahami.*

Od loših uče se loši,
niko ne vidje dobroga od manjka.
Ti već znadeš ovaj rječit govor
Ittequ min mavadhi' al taham!¹⁸

Odajući počast velikom perzijskom pjesniku i po mnogima naj-
uspješnijem pjesniku lirskih gazela u povijesti perzijske književnosti,
Hafizu Širaziju, Zijai u svom gazelu preuzima jedan od najpoznatijih
stihova koji se nalazi na samom početku Hafizova *Divana*:

ضیائی مست جام بزم عشاقست می گوید
الا یا ایها السای ادر کاساً و ناولها

*Ziyāi mast-e ġām-e bazm-e 'ošāq ast, mī gūyad:
"Alā yā ayyuha s-sāqī, adri ka'san wa nāvilhā!"*

Zijai, opijen vrčom gozbe ljubavi, sada zbori,
o ti ej krčmaru! Natoči vrč i zavrti ga, dodaj nama!

Naš Mostarac spjevao je i molame'ate koji su izvorno plodovi
njegova pjesničkoga dara. Jedan takav pronalazimo u gazelu čija se
rima završava harfom qāf:

قد جرایون العشاق
سار ماء البحار فی الافاق
روز و شب مهر و ماه فلك
با جمال نگار شد مشتاق

*Qad ġarā` uyūnu l-`ušāqi,
Sāra mā'u l-bihāri fi l-āfāqi.
Rūz o šab, mehr o māh-e falak,
bā ġamāl-e negār šod moštāq.*

Kada oči tvojih zaljubljenih poteku,
poteknut' će voda oblaka na horizontu.

¹⁸ Poslanikov hadis.

Dan i noć, Sunce i Mjesec nebeski,
Ljepoti lica ljepotičinog se naklanjaju.

Trojezične pjesme (*mosallesāt*)

Pored mulamme‘ata pisane su i pjesme na trima jezicima *mosallesāt*. Dosada je pronađena samo jedna kasida spjevana na četirima jezicima i nju bismo mogli nazvati *murabe‘a*. Trojezične pjesme, pretežno na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, nastajale su na prostorima Osmanskoga carstva, u Iranu na perzijskom, arapskom i turskom ili perzijskom, turskom i nekom od lokalnih jezika i dijalekata, te na prostorima Pakistana i Indije na urdu, perzijskom i arapskom jeziku.

Poznati bh. pjesnik na orijentalnim jezicima hadži Mustafa Muhlisi na arapskom, perzijskom i turskom 1150/1737. spjevao je jednu podužu kasidu u čast Hekimoglu Ali-paše. Njemu u čast samo dvije godine kasnije (1739.) Fevzi Mostarac čitalačkoj publici toga doba predstaviti će svoje životno djelo *Bulbulistan*. U ovoj trojezičnoj molama‘i napisanoj u formi: prvi distih na arapskom, drugi na perzijskom, a treći na turskom, Muhlisi biranim riječima veliča pobjedu vojske pod zapovjedništvom Hekimoglu Ali-paše u bici pod Banjom Lukom:

عامه قالت غزاه المسلمين
سيد الغزاه ذاتك في الجهاد

*‘Ammatun qālat ġuzāti l-muslimīn,
Sayyida l-ġuzāti rātuka fī l-ġihādi.* (arapski)

Svi rekoše borci muslimanski,
“Biće tvoje prvak je u džihadu!”

نمچه طابوري شكست اندر شكست
شد به عون حق براي ت بي عناد

*Nemče tāborī šekast āndar šekast,
šod be ‘oun-e Haq be ra>yat bī ‘enād.* (perzijski)

Austrijski tabor iz poraza u poraz,
Božijom pomoći i tvojom mudrošću onemoća.

حسن اخلاصنله بود يكي غزا
ايتدي بو اهل دياري جمله شاد

*Hüsn-i ihlâsınla bûd yeki ğazâ,
îtdî bû ehl-i dîyârî cümle şâd. (turski)*

Sretnoga kraja bješe jedan boj,
[koji] učini sve stanovnike ove zemlje veselim.

جودك في الارض بحر زاخر
لطفك بحر محيط بالعباد

*Ġūdek fî al arz bahrun zāxirun,
lutfek bahrun muhîl bi-l 'ibād. (arapski)*

Plemenitost tvoja na zemlji more duboko,
tvoja dobrota more što obuhvata robove Božije.

حاتم طايي كه دارد زنده نام
در سخاوت چاكرت گر زنده باد

*Hâtem-e Tâyi ke dârad zende nâm,
dar sexâvat câkerat gar zende bād. (perzijski)*

Hatem Taji čiji spomen i dan-danas živi,
u darežljivosti rob bi ti bio da i danas živi.

بخشش احساناتك بر بخشني
كورمدي دارا نه ايتدي كيقيباد

*Bahşış-i ihsânâtın bir bahşım,
görmedi Dârâ, ne îtdî Key Qobâd! (turski)*

Darove što ih dobrota tvoja podari,
nit` vidje Dario, nit` učini Keykubad.¹⁹

¹⁹ Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, Vol. I, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 387.

Četverojezične pjesme (*morabe'a*)

Jedina pronađena pjesma na četirima jezicima spjevana je na perzijskom, arapskom, turskom i bosanskom jeziku i možemo je nazvati *morabe'a*. Riječ je o arzuhalu u kojem se nepoznati pjesnik žalio na teško stanje u Bosni u doba namjesništva Mustafa-paše Tekelije (1057/1647). Zahvaljujući ovoj kasadi, možemo vrlo jasno steći uvid u tegobno stanje neimaštine i besparice kojemu je bilo izloženo domaće stanovništvo zbog nepravde, nepoštenja, nezasitosti i posvećenosti vladajućih stjecanju imetka po principu "cilj opravdava sredstvo":

نام ظل الله و الناس هلك
به دعا کرده سروش نه فلك
اي محمد امي نتمن گرك
نه ايما برادويقو غلاوه تشقو نام

*Nāma Zillu l-Lahi wa n-nāsu halak,
Be do'a (por) karde sorūš noh falak,
Ey Muhammed ümmetī netemenn[i] gerek,
Nejma bradojko glave teško nam!*

Uspala se Božija sjena,²⁰ narod ode u propast, (arapski)
dovom je melek devet nebesa ispunio, (perzijski)
o Muhammedov ummete za šta! da se molimo [dovom da tražimo]
(turski)
Nejma bradojko glave, teško nam! (bosanski)

كل يوم زاد ظلماً في البلاد
زير قبه كس نديده فر و شاد
بوجهاندن گيده لي سلطان مراد
نه چه مو سه ناسميباي تشقونام

*Kulla yawmin zāda zulman fī l-bilād,
Zīr-e qobbe kas nedīde farr o šād,
Bū cihāndan gīdelī sultān Murād,
Nećemo se nasmijati teško nam!*

²⁰ Zaspao je i preminuo sultan koji bijaše Božija sjena za svoje podanike na dunjaluku (op. a.).

Svakog dana povećava se nepravda u zemljama, (arapski)
 pod svodom nebeskim nikoga vesela vidjeti, (perzijski)
 s ovog svijeta kad bude otišao sultan Murat, (turski)
 nećemo se nasmijati! Teško nam! (bosanski)

انتبه يا صاحب صدر العظیم
 خورد عالم تا ترا نبود لثیم
 عن قریب اولماز سه امداد از رحیم
 می اودوسمو دو جاوولا تشقونام

*Intabih yā sāhibā sadri l-`azīm,
 Xorad 'alam tā to rā nebvad la'im,
 'an karīb olmazsa imdād ez rahīm,
 Mi odosmo do đavola teško nam.*

Pripazi ga Vlasniče Sadra velikoga, (arapski)
 svijet će tužno žaliti, da ti milost ne uskrati, (perzijski)
 ako uskoro ne stigne pomoć od Boga, (turski)
 Mi odosmo do đavola! Teško nam! (bosanski)

تکه لی والی بوسنه حاکیما
 مظهر خشم خدا دائما
 گتدی زماننده قرقه نام لوا
 چوی ناما دا اود حسانا تشقونام

*Tekelī vālī Bosne hākīmā,
 Mazhar-e xašm-e Xodā dāīma,
 Gitti zamanında Kırka nām livā,
 Čuj nama da od Hasana, teško nam.*

Tekeli valija Bosne je upravitelj, (arapski)
 oličenje Božije srdžbe je stalno, (perzijski)
 utom pade [ode] i čuvena [poznata] liva Krka, (turski)
 čuj nama da od Hasana teško nam! (bosanski)

حاسر الكفار بلدا به الامین
 در هوای گیر و کس صاحب زمین
 اولماز ایسه اول یوجه مولا معین
 او توراقا اود قاؤرا تشقونام

*Hāsara l-kuffāru baladan bihi l-amīn,
Dar hava mī gīrad kas-e sāheb-e zamīn,
Olmazise ol yuḡe mevla moʻīn,
U Turaka od kaura, teško nam!*

Od nevjerničke štete njim je država zaštićena, (arapski)
u zraku žal i jauk za vlasnikom je zemlje, (perzijski)
ako ne pristigne ta pomoć Gospodara Uzvišenog
[Pa i ako ne bude, pa tu je Pomagač Uzvišeni!] (turski)
u turaka, od kaura teško nam! (bosanski)

من تمنى منصباً ياكل حرام
بر دلش آتش زند احمق چرا
نوي ختمنده بوز لمشدر ويرا
او توراقا حيله بازا تشقونام

*Man tamānna mansaban yaʻkulu harāma,
Bar deleš ātaš zanad āhmaq čerā,
Nevi hatmında bozulmuşdur vira[vjera]!,
U turaka hilebaza, teško nam!*

Ko želi položaj, taj jede haram, (arapski)
u srcu si vatru pali, ahmak zašto li?! (perzijski)
Na kraju se s novinama [bid`at] pokvari [i] vjera! (turski)
u turaka hilebaza, teško nam! (bosanski)

من لم يشكر علي النعيم الكريم
شود حال قوم او وخيم
سکه عثمانیدن قالدن عديم
وه چه نستا اي نوواچا تشقونام

*Man lam yaşkur `alā n-na`īmi l-karim,
Şavad hāl-e qaum-e ū vaxīm,
Sikke-i osmanīden kāldan `adīm,
Veće nesta i novaca, teško nam!*

Ko ne zahvaljuje na blagodatima Plemenitog, (arapski)
stanje naroda njegova će kritično postati, (perzijski)
nit` osmanskog novca, nit` kovanica ne preosta, (turski)
veće nesta i novaca, teško nam! (bosanski)

فانتصر يا عالماً من في القلوب
 اين مصيبتها رسیده از ذنوب
 اول اسير اولندن حالن كوروب
 قاقو توره اود قاورا تشقونام

*Fantasir yā `āliman man fī l-qulūb,
 In mosibatha resīde āz zonūb,
 Ol esir evvelinden hālīni görüb,
 Kako ture od kaura, teško nam!*

Sačuvaj to, o ti umni, što je u srcima, (arapski)
 ove sve nedaće dođoše od grijehova, (perzijski)
 taj sužanj je od [samog] početka [njegovo] stanje vidio, (turski)
 kako ture od kaura, teško nam! (bosanski)

كل من كان اميراً في الضلال
 پنجه در دوزخ زند از غضب مال
 ارتكاب ایتمز جهود بد فعال
 نستا سودا اود سادا تشقونام

*Kullu man kāna āmīrān fī d-dalāl,
 Panje dar dūzax zanad āz ġazab-e māl,
 Irtikāb itmez cūhūd-i bed-fi'āl,
 Nesta suda od sada, teško nam!*

Svi koji su zapovjednici u tminama (zalutali), (arapski)
 šaku u Džehennem bi stavili da bi imetak prisvojili, (perzijski)
 što ni jehudija lošeg djela nikad ne bi učinio! (turski)
 nesta suda, od sada teško nam! (bosanski)

نسوه في جیدها جبل كسد
 سلطنت بر باد کردند از حد
 كي ارنلردن ظهور ایدر سه مرد
 غوووريله لاطینیده تشقونام

*Niswatun fī ġīdihā hablun kasad,
 Saltanat bar bād kardand āz had,
 Key erenlerden zuhūr iderse merd,
 Govorile latinide, teško nam!*

Ženama su oko vrata bezvrijedice, (arapski)
 kraljevstvo su uništili svojim pretjerivanjem, (perzijski)
 pa kad će [već] se pojaviti jedan [istinski Allahov rob] od erenlera?»
 (turski)
 govorele: “Latinide (Latin ide), teško nam!” (bosanski)²¹

Zaključak

Bh. pjesnici na orijentalnim jezicima pratili su trendove u književnostima istočnih naroda koji su pripadali i još uvijek pripadaju islamskom civilizacijskom krugu. Njihova poezija ne samo da, zbog eventualne jezičke ograničenosti koja se nadaje kao logičan sputavajući faktor u poeziji pjesnika koji pjevaju na jezicima koji im nisu maternji, nije oskudna i kvalitetna, što bi kritičari književnosti koji nisu detaljno upoznati s kriterijima valorizacije poezije pisane na nekom od istočnih jezika mogli pomisliti, nego naprotiv, posjeduje kvalitetu koja se na trenutke može mjeriti i s kvalitetom pjesama poznatih pjesnika s Orijenta.

Pjesnici koji su pjevali na jednom, dvama ili sva trima orijentalnim jezicima koji imaju višedecenijsku pa i višestoljetnu tradiciju prisustva na bh. podneblju, svojim pjesmama doprinosili su bogaćenju književne baštine nastale na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Njihov doprinos ogleda se i u činjenici da je jedina dosada pronađena kasida na četirima jezicima – arapskom, perzijskom, turskom i bosanskom – nastala upravo na prostorima Bosne i Hercegovine. Ona je plod pjesničkoga dara nama još uvijek nepoznatog pjesnika Bošnjaka, čiju nam nacionalnu pripadnost otkriva upravo prisustvo bosanskih stihova u kasidi koja se čuva u Kadićevu *Zborniku* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Dok su pjesnici na Orijentu za pjevanjem višejezičnih pjesama nerijetko posezali s namjerom demonstracije bogatstva vlastitoga pjesničkoga dara, predstavili se u svjetlu umnih poliglota čija riječ vrijedi više od zlata, bh. pjesnici na orijentalnim jezicima višejezične pjesme pjevali su u namjeri da svoju poruku o boli koja ih tišti ili nepravdi koja ih pritišće prosljede do što više ljudi širom svijeta. Ovakav zaključak stječe se analizom sadržaja u radu prevedene četverojezične kaside. U njoj pjesnik pjeva o patnjama svoga naroda nakon preseljenja sultana

²¹ Ova kasida zabilježena je u Kadićevu zborniku čiji je rukopis pohranjen u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod brojem R-7304/4/1, str. 119–120.

Murata na Ahiret i pod vlašću Mustafa-paše Tekelije. Naravno, bh. pjesnici za višejezičnim pjesmama posežu i kada svijetu žele uputiti poruku o nekom vlastitom uspjehu, kao što je pobjeda vojske na čelu s Hekimoglu Ali-pašom u bici pod Banja Lukom. Njega je u svojoj trojezičnoj pjesmi na arapskom, perzijskom i turskom opjevao glasoviti bh. pjesnik Mustafa Muhlisi.

Izvori i literatura:

1. Al Rādūyānī, Mohammad ibn ‘Omer, *Tarǧomān al Belāǧe*, Asātīr, Tehrān, 1364 (1985).
2. Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1986.
3. Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
4. Danešpežoh, Manučehr, “Molamme‘at va mosallesāt yā aš‘ār-e do zebāne va se zebāne”, *Zebān va adab*, proljeće/ljeto, br. 17, Dānešgāh-e ‘Allāmeḥ Tabātabāi, Tehran, 1382 (2003), str. 32–48.
5. Ğalāl al dīn Homāyi, *Fonūn-e belāǧat va sena‘āt-e adabi*,; Entešārāt-e Homā, Tehrān, 1353 (1974).
6. Moulānā, Ğalāl al dīn Rūmī, *Dīvān-e Kebīr*, be tashīh-e ostād Ğalāl al dīn Homāyi, Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān, Tehrān, 1965.
7. Hāfez Šīrāzi, Šams al Dīn Mohammad, *Dīvān*, be kūšeš-e Xalīl Xatīb Rahbar, Safī ‘Alīšāh, Tehrān, 1378 (1999).
8. Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, Vol. I; priredio Esad Duraković: Ogleдалo, Sarajevo, 1999.
9. Kadić, Muhamed Enveri, *Rukopis broj R-7304/4/1*. Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
10. Karahalilović, Namir, “Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Vol. LIV, OIS, Sarajevo, 2004, str. 199–213.
11. Rastegār Fesāyi, Mansūr, *Anvā‘-e še‘r-e fārsī*, Navīd-e Šīrāz, Šīrāz, 1380 (2001).
12. Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
13. Šems al ‘Olamāye Gorgānī, Mohammad Hosaīn, *Abda’ al Bedāye’*, Vol. 1, Ahrār-e Tabrīz, Tabrīz, 1377 (1998).
14. Talīb, Ahmed, *Divan, Fatih Millet ktb – ‘Ali Emiri ef. Manzum Eserler* Tabrīz br. 256.

Multilingual poems of Bosnian-Herzegovinian poets in Oriental languages

Summary

Poetry in Islamic culture is not just a gift with which a small number of members of the community can stand up thus creating a parallel reality of their own existence in this transient world, but also a gift that gives them an opportunity to significantly influence most social, political and economic trends in the world they belong in. Aware of social importance of their own gift, poets used their poems to point out to social issues, offer solutions, ennoble the quality of readers' lives, but also contribute to strengthening the feeling of closeness among all people their poems aimed at. In intent to successfully demonstrate their own poetic gift, but also deliver their message to as many admirers of fine words, poets often wrote their poems in two or more languages used by various ethnic groups to communicate on the national level or by nations on the international level. Multilingual poems in oriental languages were written by B&H poets as well, thus giving such an important contribution to enriching Islamic culture. How big and how important that contribution was is question best answered by the fact that the only so far found poem in four language - Arabic, Persian, Turkish and Bosnian – was created on the territory of Bosnia and Herzegovina under the Ottoman rule and that it discusses then B&H reality with its content.

Key words: multilingual poem, višjezična pjesma, Bosnia and Herzegovina, Hafiz, Mevlana, Muhlisi, Talib, Zijai